

ДРАГАНА НОВАКОВ (Београд)

РАДОМАН СТАНКОВИЋ, *ФИЛИГРАНОЛОШКИ АЛБУМ
ГРЧКИХ РУКОПИСА XV–XIX ВЕКА.*

Центар за словенско-византијска проучавања „Проф. Иван Дујчев“, Универзитетско издање „Св. Климент Охридски“ и Народна библиотека Србије, Софија, 2006, 497 стр.

Досадашња међусобна сарадња између Археографског одељења Народне библиотеке Србије у Београду и Центра за словенско-византијска истраживања „Проф. Иван Дујчев“ при Софијском универзитету „Св. Климент Охридски“ у Софији дала је још један конкретан и значајан резултат. Пред нама је археографски, односно конкретније филигранолошки опис водених знакова у низу грчких рукописних књига писаних на хартији, насталих у периоду од XV до XIX века, а које се чувају у поменутом софијском Центру.

Објављена књига *Филигранолошки опис и албум грчких рукописа XV–XIX века* истакнутог филигранолога Радомана Станковића у оквиру српско-бугарског истраживачког пројекта помоћи ће у будућим археографским истраживањима старих рукописних књига, и то не само грчких, већ и словенских, а поготово оних недатираних.

Као и претходне књиге, и ова књига Радомана Станковића својим обимом и опремом делује заиста импозантно, раскошно и ексклузивно, на шта смо већ и навикли када је у питању поменути аутор.

Тематика књиге, озбиљност, акрибичност и стручност презентације њене грађе неће оставити равнодушним научне раднике који се баве проучавањем културне баштине на било који начин. Свима онима који се баве археографским истраживањима нашега,

и уопште, словенскога средњовековнога писаног наслеђа, ова публикација биће веома користан приручник за сва даља истраживања из филигранологије.

Према речима аутора ова значајна и мало проучавана збирка грчких рукописних књига поседује преко 450 пергаментних и на хартији писаних рукописних књига од IX до XIX века. Те књиге потичу из познатих грчких манастира: Косинице (раније манастир Теотокос Аксиропитос из Панге близу Дrame) и манастира Св. Јована Продрома из околине Сереза (Станковић, *Филигранолошки опис...*, 13).

С обзиром на чињеницу да ова рукописна збирка потиче из познатих византијских манастира, логично је да она изазива велику заинтересованост светске научне јавности за њено проучавање, јер је о њој мало писано.

Упоредо са насловима на српском дат је и превод садржаја и предговора на француски језик.

У овој књизи филиграношки су описане и први пут датиране, према воденим знацима, 154 рукописне књиге писане на хартији од XV до XIX века. Када су у питању конволути-кодекси састављени од два или више делова, филигранолошки су описани и датирани сви делови, без обзира на временски период из којег потичу. Из збирке Центра „Проф. Иван Дујчев“ објављено је 980 водених знакова, што подразумева да су у овај број ушли, поред типова једне врсте знака и све његове варијанте. Датација рукописних књига извршена је устаљеном филигранолошком методом упоређивања са идентичним и врло сличним воденим знацима, а у недостатку истих, коришћене су сличне паралеле, или само типови одређенога знака. Такође је коришћен компаративни материјал словенских средњовековних рукописних, а пре свега српских збирки следећих манастира: Високи Дечани, Пећка патријаршија, Никољац, Цетињски манастир, Морача, Хиландар, манастир Пива и српска рукописна збирка из Сентандреје. Паралеле су коришћене из разних музејских збирки: из Музеја Српске православне цркве у Београду, Музеја Срема у Сремској Митровици, Повијесног музеја (раније Музеја Срба) у Загребу, Цојсовог музеја у Љубљани, Народног музеја у Ужицу, Народног музеја у Охриду и Црквеног археолошко-историјског музеја у Софији. Упоредни

материјал је коришћен из рукописних збирки многих библиотека: из Народне библиотеке Србије, Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ у Београду, Библиотеке Српске академије наука и уметности у Београду, и Патријаршијске библиотеке у Београду, Библиотеке Матице српске у Новом Саду, Националне свеучилишне библиотеке у Загребу, Народне и универзитетске књижнице у Љубљани, Народне библиотеке у Скопљу, Народне библиотеке „Св. Ђирило и Методије“, Библиотеке Бугарске академије наука у Софији, Библиотеке Румунске академије наука у Букурешту, Универзитетске библиотеке „А. М. Горког“ у Одеси, Државне библиотеке у Москви, Библиотеке Руске академије наука и Националне библиотеке у Санкт Петербургу и националних библиотека Париза, Берлина и Беча. Да би се датирани ретки водени знаци коришћени су архиви (писма, протоколи и нотарске књиге) из архива Дубровника, Задра, Шибеника, Котора, са острва Раба, Корчуле, и Архив ЈАЗУ из Загреба. Такође је коришћен компаративни материјал из познатих светских филигранолошких албума: Брикеа, Лихачова, Мошина, Зонгија, Хивуда, Ајнедера, Ал. Мареша, Николаја, Николајева, Бофарула и Санса, Валса и Субире, Лауцевијучијуса, Пјекозинског, Клепикова, Тромонина, Гераклитова, Фиске, Ностица, Декера и многих других.

Садржај књиге чине: *Предговор* (13–56), *Филигранолошки опис* (57–149), *Скраћенице* (151–158), *Филигранолошки албум* (159 – 415), *Регистри: Рукописи са воденим знацима датим у Албуму, Водени знаци по азбучном реду назива, Контрамарке, Иницијали, Потписи, Хронолошки регистар* (417– 497).

У овој књизи аутор даје најфреквентније водене знаке који се налазе у грчким рукописним књигама, а такође и оне раритетне.

Према речима аутора најфреквентнији водени знаци из групе рукописних књига прве четвртине XV века јесу: *лук и стрела, лав и попрсје лава, слово D са крстом, три брда са крстом, три брда у кругу са крстом, двоглави пас, гуска, звоно, пропети једнорог, копча са крстом, маказе стандардног типа, укрштене флауте, теразије троугластих тасова са осмицом, крин са два цвета, змај, слово R са крстом, наковањ са крстом, две коњске главе, круг са две путаче, ловачки рог, орао, цвет са четири пупољка и крстом и пропети једнорог* (Станковић, *Филигранолошки опис...*, 14).

Водени знаци ове групе рукописних књига датирани су, првенствено на основу идентичних или врло сличних паралела из српских средњовековних збирки: Пећи, Дечана, Никољца и Цетињскога манастира. Тако аутор каже да су „*Минеј за јули* (D. gr. 35 из 1411) и *Требник* (D. gr. 38 из 1418) писани на хартији која се ретко среће у словенским рукописима“ (Станковић, *Филигранолошки опис...*, 15).

Од ретких водених знакова аутор је издвојио: *слово D са крстом*, ретку варијантну *три брда са крстом* и *две коњске главе* (Станковић, *Филигранолошки опис...*, 15).

Из друге четвртине XV века збирке „Проф. Иван Дујчев“ најчешће се јавља водени знак *три брда*. Р. Станковић каже да је реч о најфреквентнијем воденом знаку прве половине XV века. Овај водени знак јавља се као заштитна марка италијанских радионица папира с почетка XIV века. У збирци грчких рукописа „Дујчев“ овај знак је заступљенији у другој четвртини XV века (Станковић, *Филигранолошки опис...*, 15).

Поред доминантних водених знакова у рукописним књигама друге четвртине XV века коришћена је хартија и са следећим воденим знацима: *наковањ са крстом*, и *двоглави једнорог*. Варијанта овога знака из *Зборника* D. gr. 16 није нађена у другим рукописним књигама (Станковић, *Филигранолошки опис...*, 16).

У трећој четвртини XV века најфреквентнији водени знаци јесу *стандардни тип маказа* и *ђеновљанске маказе*, а наведен је и веома редак тип *маказа за вуну* из *Празничног минеја*, D. gr. 135–VI део, пронађен још само у хиландарском *Праксапостолу бр. 50 из 1470/80*. (Станковић, *Филигранолошки опис...*, 18).

Међутим, аутор наводи и познати, а веома редак хералдички знак *пропети једнорог*, који датира још од раног XIV века. Налазимо такође и редак тип воденога знака *теразије*, који се иначе среће на хартији XIV–XVI века венецијанскога, а касније и францускога порекла, како каже аутор (Станковић, *Филигранолошки опис...*, 18).

У последњој четвртини XV века јавља се поред нотираних, и водени знак *прстен са звездом* из *Требника*, D. gr. 237–I и IV изузетно ретка варијанта овога знака која није пронађена у рукописним књигама (Станковић, *Филигранолошки опис...*, 21).

У првој четвртини XVI века доминантан водени знак јесте *рукавица* који се јавља у два основна типа – са скупљеним и раширеним прстима, у више варијанти, са контрамаркама, или без њих. Један од учесталијих водених знакова јесу *теразије* (Станковић, *Филигранолошки опис...*, 24).

Аутор наводи потом, карактеристичне водене знаке друге четвртине XVI века, тј. прво рукописне књиге у којима се они јављају, а посебно издваја *дуплу котву у кругу са звездом и контрамарком М*, као и *једноструку котву дуплих кракова у кругу са две алке и крстом* која до сада није била пронађена (Станковић, *Филигранолошки опис...*, 24).

Потом су наведени водени знаци карактеристични за трећу четвртину XVI века.

На хартији прве четвртине XVII века наводе се карактеристични водени знаци и њихова појављивања у другим збиркама, конкретно, веома ретка варијанта типа котве *са контрамарком FB* која се нашла и у рукописној књизи (*Зборник* бр. 98) из збирке манастира Св. Тројице код Пљеваља из 1610/20. године (Станковић, *Филигранолошки опис...*, 28).

У другој четвртини XVII века преовлађујући водени знак јесте *круна са звездом и полумесецом* и сл. (Станковић, *Филигранолошки опис...*, 29).

На хартији из друге четвртине XVII века почиње се јављати, према речима аутора, и водени знак *три полумесеца* који ће бити карактеристична заштитна марка хартије из друге половине овога века, а у трећој четвртини овога столећа доминантан заштитни знак хартије јесте *круна* (Станковић, *Филигранолошки опис...*, 31).

На хартији са воденим знаком *круна*, у разним типовима и варијантама карактеристични за XVIII век, писане су рукописне књиге од почетка до краја овога века (Станковић, *Филигранолошки опис...*, 32).

Водени знак *три шешира* јавља се кроз цео XVIII век, а такође и *три полумесеца* са разним контрамаркама и иницијалима типичним за XVIII век, речи су аутора Радомана Станковића (уп. Станковић, *Филигранолошки опис...*, 32).

Закључујући оворазматрање, можемо констатовати да сугорње филигранолошке анализе пружиле ближе и прецизније датирање

књига о којима је реч, што је био и главни циљ истраживања, а што је аутор, свакако, тај циљ и постигао.

Поред већ реченога, значај филигранолошког описа ове изузетне збирке грчких рукописних књига огледа се у томе што се показало да се истоветна хартија из фабрика северне и средње Италије истовремено користила у целој Европи. То потврђују филигранни датираних рукописних књига и архивских докумената из Венеције, Ђенове, Барселоне, Париза, Беча, Санкт Петербурга, као и грчких скрипторија.

Досадашњим филигранолошким испитивањима више српских средњовековних збирки аутор је учинио много (Дечана, Пећке патријаршије, манастира Никољца, манастира Савине, Музеја Српске православне цркве у Београду, Црквеног историјско-археолошког музеја у Софији, манастира Св. Тројице пљеваљске, Народне библиотеке „Иван Вазов“ у Пловдиву и др.). А објављивањем ове заиста репрезентативне књиге значајно су обogaћена знања из филигранологије и учињен вредан допринос за српску, бугарску, грчку, јужнословенску и словенску науку о старој рукописној књизи, чиме је име аутора Радомана Станковића свакако уписано уз славна имена Ш. М. Брикеа, Н. П. Лихачова и В. Мошина.